

INLEIDING 10

Professionalisering in de negentiende en begin twintigste eeuw
en het ideaalbeeld van de architect 14

Economie en de positie van de architect 16

Ontwerp en uitvoering 18

Beeldbepaling door bronnen en methode 21

Opzet van het onderzoek 29

I

ARCHITECTEN EN GILDEDWANG: VERNIEUWINGEN IN

DE ONTWERPPRAKTIJK? 32

Italiaanse invloeden op de ontwerppraktijk in de Nederlanden? 34

Buitenlandse expertise 34

Architectuurtraktaten 36

Werkmeester, bouwmeester of architect? 36

Neologisme 'architect' 37

Betekeningen van 'architectus' 38

Architectus als planner en leider van bouwwerkzaamheden 39

Architectus en werkmeester in de zestiende eeuw 43

De ambachtsoverschrijdende taak van de architect in
de vijftiende eeuw 43

Utrecht en Antwerpen in de zestiende eeuw: gildedwang
of vrije kunst? 46

Bevoegdheid tot ontwerpen 46

Kunstenaar-geleerde? 49

Aanspraak op de titel architect 50

Opdrachtgevers en de jurisdictie van de ambachtsgilden 54

Vorst en adel 54

Stad 55

Kerk 56

Lokale machtsverhoudingen en privileges 59

Constelyk gemaickt: expertise als argument voor vrijstelling van gildedwang 60

Deskundigheid van buiten 60

Bijzondere kunstwerken 62

Conclusie 64

2

'HANDELSGOTIEK' IN DE NEDERLANDEN: EEN BOVENREGIONALE

BOUWMARKT VOOR NATUURSTEEN	66
Nieuwe bouwprojecten in de stad	68
<i>Opdrachtgevers in de vijftiende en zestiende eeuw</i>	68
<i>Ontwikkeling van de steden in Brabant en Holland</i>	72
<i>Kerken en stadhuizen</i>	76
<i>Stadsbestuur en kapittel als opdrachtgevers in de kerkenbouw</i>	93
<i>Stedelijke wedijver</i>	97
Bouwloods en bouwmarkt	104
<i>Bouwmaterialen</i>	104
<i>Toegang tot groeven in Europa</i>	107
<i>Uitbesteden</i>	109
<i>Particuliere steenhandel in de Nederlanden</i>	111
<i>Verschillende organisatievormen: de stadhuizen van Leuven, Damme en Gent</i>	114
Voordelen van de markt voor de opdrachtgever	120
<i>Gewichtsbesparing en kwaliteit steenbanken</i>	120
<i>Kostenbesparing door marktwerking en bouwsnelheid</i>	121
<i>Kleinere bouwloods met minder specialistisch werk</i>	124
<i>Minder toezicht op de bouwplaats</i>	127
<i>Logistiek voordeel</i>	128
De snelle ontwikkeling van de bouwmarkt in de Nederlanden	131
<i>Waterwegen</i>	131
<i>Handelsroute 'Binnen Dunen'</i>	133
<i>Ontwikkeling grond- en arbeidsmarkt</i>	133
Innovaties in de productie voor de exportmarkt	134
<i>Marktgerichte nijverheid en schaalvergroting</i>	134
<i>Verandering in het productieproces en prijsconcurrentie</i>	135
<i>Versnelling van het productieproces</i>	136
Groothandel in natuursteen: bedrijfsvoering van de natuursteenfirma's	137
<i>Contact tussen opdrachtgever en leverancier</i>	139
<i>Leveringsvoorwaarden: termijn en transport</i>	143
<i>Afstemming op afstand</i>	145
Conclusie	150

3

GROEVEN IN DE AMMANIE VAN BRUSSEL 154

Groeven en uitbaters 156

Natuursteen uit Brussel 156

Ledesteen en Brusseliaanse steen 158

Omvang van de groeven 162

Uitbaters: kloosters, kerken, landsheer en stedelingen 164

Economische politiek van Brussel 169

De beurtvaart van Vilvoorde 173

Regulatie van transport 173

Bestemmingen 174

Interstedelijke handelsorganisatie 176

Strijd om de steenhandel 177

Kooplieden in natuursteen te Brussel: Godevaert de Bosschere en Lodewijk van Boghem 178

Godevaert de Bosschere: carrière 179

De Bosscheres praktijk 183

Inkomsten en productie van De Bosschere 185

Lodewijk van Boghem: carrière, praktijk en inkomsten 192

Schaalvergroting en bedrijfsconcentratie in het natuursteenbedrijf 200

Conclusie 202

4

SPECIALIST IN ONTWERP EN BOUWBEGELEIDING: DE BOUWMARKT EN

DE VERANDERENDE POSITIE VAN DE ARCHITECT 204

Arbeidsverdeling: dienstverband van de ontwerper 208

Ontwerpers uit de natuursteenhandel 209

Dagelijks toezicht 213

Supervisie op afstand 216

Werkmeester en appelleerder 217

De werkdagen van Evert Spoorwater 220

Rombout II Keldermans 227

Correspondentie met opdrachtgever over ontwerp- en bouwproces 234

Producten en diensten: ontwerpen en bouwbegeleiding 235

Verantwoordelijkheid en vrijheid in het ontwerpproces 238

Ontwerpproducten 244

Schetsen en 'referentiebeelden' 245

Presentatietekeningen 251

Werktekeningen 273

Steenhouwersmallen 274

Bouwbegeleiding: uitzetten van plattegrond en leggen van fundamente 278

Plannen van aanbesteding 280

Werkinstructies 285

Controle 290

Rationalisatie van het ontwerp 296

Bovenregionale roem: bouwmanager, technisch expert en ontwerper 297

Conclusie 302

5

COÖRDINATIE OP AFSTAND: PLANNINGSSTRATEGIEËN EN

STANDAARDISATIE VAN EXPORTARCHITECTUUR 304

Flexibele exportarchitectuur 307

Zuilen en bundelpijlers 307

Kosten en bouwsnelheid 310

Anticiperen op problemen in de uitvoering 311

Het voordeel van kapitelen bij assemblage 320

Serieproducten en standaardisatie 327

Standaardrecept van de architect? 333

Spoorwaters mallen 338

Leveranciers met eigen producten 339

Kapitelen in Haarlem 343

Conclusie 346

SLOT 348

Conclusie 349

Epiloog 356

Noten 366

Bijlagen 428

1 Muntverhoudingen en oude maten 428

2 Inkomstenbronnen van Godevaert de Bosschere 430

3 Inkomstenbronnen van Lodewijk van Boghem 432

4 Aanstellingscontracten werkmeesters tot circa 1530 435

5 Bronnen werkzaamheden Evert Spoorwater 438

6 Bronnen werkzaamheden Rombout Keldermans 439

7 Architectuurtekeningen tot circa 1530 441

8 Bestek voor het koor van de abdijkerk van Tongerlo (9 mei 1528) 443

Afkortingen archieven 445

Bibliografie 447

Illustratieverantwoording 480

Dankbetuiging 482

Register 484